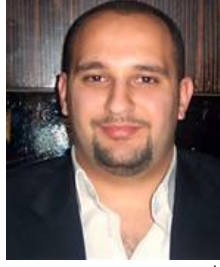

ATATÜRK'ÜN BALKAN POLİTİKASI VE ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE- BALKAN DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

Barış ERTEM*

Özet

1923 yılında kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti, kendi çıkarlarına uygun yeni bir diplomasi geliştirmek zorundaydı. Lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekçi politika anlayışı, genç devletin dış politikasını ulusal çıkarlar, güvenlik ve barışın korunması üzerine kurdu. Bu politikayla yola çıkan Türkiye Cumhuriyeti, tarihi bağlarının olduğu ve stratejik açıdan önemli Balkan devletleriyle de bu anlayışla diplomatik ilişkilere başladı. Önce Balkan devletleriyle arasındaki sorunları çözen Türkiye, daha sonra ikili anlaşmalarla ilişkilerini güçlendirdi. İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken Balkanlar'ın güvenliği için daha güçlü bir işbirliği gerektiğini bilen Türkiye Cumhuriyeti, bu amaçla 1934 yılında kurulan Balkan Paktı'na öncülük etti. Bu diplomasisiyle Türkiye, Atatürk döneminde, Balkan devletleri arasında saygın bir yer kazandı

Anahtar kelimeler: Türk Dış Politikası, Balkanlar, Balkan Paktı, Lozan.

ATATÜRK'S BALKAN POLICY AND TURKEY-BALKAN STATES RELATIONS IN ATATÜRK PERIOD

Abstract

The young Turkish Republic, who founded in 1923, needed to develop a new diplomacy. With Mustafa Kemal Atatürk's realistic understanding of politics, the young state's new foreign policy founded on national security, national interests and peace. With this

---

* Uzman, İstanbul Teknik Üniversitesi, ertbar@gmail.com

foreign policy, Turkey has strengthened relations with Balkan States. Turkish Republic has signed bilateral agreements with Balkan States and worked to protect the security and peace of Balkan Region. When approaching the Second World War, Turkey was pioneered to establishment of Balkan Pact in 1934. On Atatürk period, with this diplomacy, Turkey won a respectable place among the Balkan states.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Balkans, Balkan Pact, Lausanne.

GİRİŞ

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'yla dünya devletlerine varlığını tanıtmayı başaran yeni Türkiye Devleti, 29 Ekim 1923 tarihinde de yönetim şeklini cumhuriyet olarak belirlemiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak uluslararası alandaki yerini almıştır. Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ve dolayısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'li ve 30'lu yıllardaki dış politikası, genellikle yeni devletin milli çıkarlarını, güvenliğini korumak ilkesi yönünde olmuş ve bu dönemde barışçı, gerçekçi bir dış politika izlenmesine özen gösterilmiştir.

Atatürk döneminin dış politika anlayışını, henüz cumhuriyet 1 yaşındayken, 1924 yılında, Başbakan Ali Fethi Bey'in (Okyar) programını Büyük Millet Meclisi'nde okurken yaptığı konuşmasından görebilmek mümkündür. Başvekil Fethi Bey, programının hariciye siyaseti ile ilgili kısmında:

“Tâkib edeceğimiz siyâseti hâriciye derin bir fikri müsalemete müstenit ve mütekabil hukuk ile uhuda fartı riayet esaslarından mülhem olacaktır. Muallâk mesailin dostane ve müsalemet perverane hissiyatın tesirâtı altında ve aynı zamanda millî hukukun mahfuziyetini temin edecek tarzda halline tehalûkle çalışacağız” demiştir.¹

Cumhuriyetin ilk yılında belirlenen bu dış politika anlayışının daha sonra farklı hükümetlerde de değişmeden devam ettiği ve Atatürk döneminin kalıcı bir siyaseti olduğu, yeni Başvekil İsmet Paşa'nın (İnönü) Millet Meclisi'ndeki çeşitli konuşmalarından açıkça anlaşılabilir. Nitekim, İsmet Paşa 3 Haziran 1929 tarihinde Meclis'te yaptığı bir konuşmasında dış politikayla ilgili şunları söylemiştir:

¹ Kazım ÖZTÜRK, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul: Ak Yayınları, 1968, s.75

“Hallolunan meselelerle hiç ilişiği olmaksızın size gelecek beynelmilel meseleler ve ihtilâflar hakkında düşündüğümüzü söyleyeceğim. Kendimizi haksız olmaktan sakınmak, icabında hakemden adâlet istemek, haksızlığı baskı ile yüklemek isteyecek olanı red için yürekli ve güçlü olmak, işte bizim zihniyetimiz ve millî terbiyede istikametimiz budur. Beynelmilel münasebetlerimizde emniyet verici bir tutum, dostluklarımıza vefa, her fırsatta ve elimizden geldiği kadar sulh ve huzura hizmet; dikkatle riayet ettiğimiz esaslardır”²

Başvekil İsmet Paşa, 9 Kasım 1929’daki bir konuşmasında da aynı dış politika ilkelerine önem verildiğini tekrar belirtmiştir:

“Sulh havasını kuvvetlendirmek, beynelmilel ihtilâfları mutlaka sulh yolları ile halletmek için uzlaşma ve hakem usullerini memnuniyetle kullanmak; dikkatle takip ettiğimiz bir harekettir.”³

Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasındaki anlayışını 30’lu yıllarda da tutarlı olarak sürdürmüştür:

“Dışarı siyasette sulh ve emniyeti korumak ve teşkilâtlandırmak için bütün kudretimizle çalışıyoruz. Dostlarımıza, taahütlerimize sadakat ve genel olarak yakın komşularımızla iyi geçinmek için elimizden gelen herşeyi samimiyetle yapmak, siyasetimizdir. Bu siyasetin ana çizgileri içinde uluslararası hâdiseleri dikkatle takip ediyoruz”⁴

20’li ve 30’lu yıllarda yapılmış olan resmi konuşmalardan ve açıklamalardan örneklerle belirtmeye çalıştığımız Atatürk’ün bu dış siyaset ilkesi, Balkan politikasında da etkisini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti, genç bir ulus-devlet olarak diplomatik alanda kurduğu yeni ilişkiler çerçevesinde Balkan devletleriyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye, hem komşularıyla iyi ilişkilere girmek hem de geçmişten daha farklı bir politika izlediğini ispatlamak amacıyla Balkan devletleriyle ikili ilişkiler kurmak için çaba göstermiştir.⁵ Balkanlar’ın yeni Türkiye Devleti için batıya bir geçiş noktası olduğu düşünüldüğünde, dönemin Türk diplomasisi açısından önemi de rahatlıkla anlaşılabilir. Aynı

² a.g.e., s.111-112

³ a.g.e., s.118

⁴ a.g.e., s.160

⁵ Dilek BARLAS, “Türkiye’nin 1930’lardaki Balkan Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Editör: İsmail SOYSAL), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s.361

şekilde, yeni bir devlet olarak Türkiye'nin de, Balkan ülkeleri için çok büyük bir stratejik öneme sahip olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Bunlarla birlikte, Atatürk'ün Balkan politikası incelenirken politik ve siyasi unsurlar dışında manevi bazı unsurlar da dikkate alınmalıdır. Atatürk Makedonya'da doğmuş, çocukluğunun, gençliğinin ve subaylığının altın yıllarını Makedonya'nın hareketli havasında yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Belgrad ve Makedonya'da ateşe-militerlik yapmış olan Mustafa Kemal Atatürk, bu sebeple Balkanlar'a ayrı bir önem vermiştir.

Atatürk'ün Balkan politikasına ve Türkiye'nin bu dönemde Balkanlar'la olan ilişkilerine geçmeden önce, coğrafi açıdan "*Balkanlar*" kavramını kısaca incelemek faydalı olacaktır. Coğrafi açıdan Balkanlar, kuzeyde Tuna'dan aşağı kesimleri ve Sava Irmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğuda Ege Denizi, güneyde Akdeniz, güneybatıda Ion Denizi ile sınırlı olan bölgedir.

1923-1934 ARASINDA TÜRKİYE-BALKAN DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

Yunanistan'la ilişkiler

Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin iki Balkan ülkesi olan Yunanistan ve Bulgaristan ile Trakya sınırı belirlenmiştir. Buna göre, Lozan'ın 2.maddesi ile Yunanistan ile Türkiye arasındaki sınırın Trakya'da Meriç Nehri'nin akım yolu olması karara bağlanmıştır. Yine Lozan'a göre, Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan'la olan Trakya sınırının iki yanındaki toprakların yaklaşık 30 km'lik bölümü askerden arındırılmıştır. Trakya sınırının bu bölgesindeki askersizlik durumu, daha sonra yapılan bir düzenlemeyle 1938'de sona ermiştir. Bulgaristan ise, bu görüşmelerin yalnızca Boğazlar rejimi ve Trakya sınırı ile ilgili olan kısımlarına katılmıştır.⁶

Ege adaları konusunda ise; İmroz, Bozaada ve Tavşan Adaları'nın Türkiye'ye bırakılması 12.maddeyle düzenlenmiştir.⁷ Bununla birlikte, Doğu Akdeniz adaları olan Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nakarya adaları, yine aynı maddeyle Yunanistan'a bırakılmıştır. Yine aynı maddeyle, Asya kıyısından 3 milden az uzaklıkta bulunan adalar

⁶ İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.69

⁷ *Düster*, 3.Tertip, Cilt 14, s.25

Türkiye'nin egemenliğine bırakılmıştır. 13.madde ile Yunanistan'a bırakılan Doğu Akdeniz adaları, Limni Adası dışında silâhsızlaştırılmış ve askersizleştirilmiştir.

Şüphesiz, Türkiye'nin bu dönemde Balkanlar'da büyük sorunlar yaşamış olduğu Yunanistan'la Lozan'da masaya otururken görüşeceği tek konu sınırlar değildi. Bununla birlikte, insani ve mali sorunlar olarak adlandırılabilir ciddi sorunlar da vardı. İnsani sorunlar başlığı altında Nüfus Mübadelesi ve Patrikhane konuları; mali sorunlar başlığı altında ise savaş tazminatı (tamirat sorunu) incelenebilir.

Yunanistan'ın tamirat borcunu (savaş tazminatını) para olarak ödeyemeyecek durumda olduğunu bilen Türk heyeti, Avrupa tren yolunun geçtiği ama Yunanistan'a bırakılmış olan Karaağaç karşılığında tamirat borcundan vazgeçmeyi teklif etmiştir. Ekonomisinin nakit para ödeme gücü olmadığını ve yeni bir savaşı da göze alamayacağını bilen Yunan heyeti de bu teklifi kabul etmiş ve tamirat borcu sorunu bu şekilde çözülmüştür.⁸ Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması, 15 Sayılı Protokol ile düzenlenmiştir.⁹

Lozan'da görüşülen insani sorunlar arasında ise Nüfus Mübadelesi ve Patrikhane sorunu gibi sorunlar yer almıştır. Türk heyeti, Lozan Barış Konferansı'na giderken, görüşülecek konular arasında olmadığı için Patrikhane'yle ilgili herhangi bir talimat almamıştır. Ancak Patrikhane konusu Azınlık Alt Komisyonu'nda, Türkiye'de kalacak azınlıkların belirli bir bedel karşılığında askerlik yapmaktan muaf tutulmalarına ilişkin olarak müttefiklerin baskısıyla karşı karşıya kalan Türk delegesi Dr. Rıza Nur tarafından ortaya atılmıştır. Rıza Nur, Yeni Türk Devleti'nin, halifelik ve devlet yönetimini birbirinden ayıran laik yapılı bir devlet olmasından dolayı, dini bir kurum olan Patrikhane'nin de Türkiye'deki işlevinin son bulması gerektiğini belirtmiştir. Rıza Nur'un bu önerisi, müttefiklerin büyük itiraz ve tepkileriyle karşılaşmıştır. Aslında Patriklik konusu, azınlıkların askerlik yapmamaları konusunda büyük baskı altında kalan Türk heyetinin, yeni bir pazarlık konusu elde etmek için ortaya attığı bir konudur.¹⁰

Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması sözünün edilmesi bile Lozan'da büyük yankı uyandırmış ve Lord Curzon, yardımcısı Nicholson'ı Dr.Rıza Nur'a göndererek önerisini geri çekmesini istemiştir. Rıza Nur'un bunun için “*çeşitli avantajlar*” sunulması gerektiğini

⁸ Melek FIRAT, “Yunanistan'la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, (Editör: Baskın ORAN), İstanbul: İletişim, 2002, s.335-336

⁹ **Düster**, 3.Tertip, Cilt 14, s.258-261

¹⁰ Adnan SOFUOĞLU, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996, s.334

belirtmesi üzerine pazarlıklar başlamış ve Lord Curzon, azınlıkların askerlik yapmaları konusunda ödün vereceğini ifade etmiştir. 10 Ocak 1923 günü yapılan oturumda Venizelos, Patrikhane'nin İstanbul'da kalması karşılığında ruhani yetkilerinin dışındaki tüm yetkilerinden vazgeçmesini kabul edeceğini açıklamıştır.¹¹ Bu gelişmeler sonucunda İsmet Paşa, belirtilen koşullarla ve verilen güvenceleri senet sayarak Türkiye'nin Patrikhane'yi sınırdışı etmekten vazgeçtiğini açıklamıştır. İsmet Paşa'nın konuyla ilgili "*Patriğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren ilişkilerle yetineceği konusunda konferans önünde İtilaf Devletleri temsilcilerinin ve Yunan temsilcilerinin yapmış oldukları resmi konuşmaları ve verdikleri garantileri senet sayıyoruz. Bu garantiler çerçevesi içerisinde kalmak şartıyla Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılması için yaptığımız öneriden vazgeçiyoruz*"¹² sözleriyle bu konu Lozan'da herhangi bir maddeyle düzenlenmeden kapanmıştır.¹³

Nüfus Mübadelesi konusunda ise, 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve ek protokolle Mübadele Anlaşması¹⁴ imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Türk topraklarına yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek, bu kimselerden hiçbirisi Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele, İstanbul'da oturan Rumlar'ı ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar'ı kapsamayacaktı.¹⁵

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra sınır komşusu Yunanistan'la sorunlarını çözmek ve iyi ilişkiler kurmak, Türk dış politikasının öncelikli konularından birisi oldu. Başvekil Ali Fethi Bey, 1924'de Hükümet programını açıklarken dış politika bölümünde Yunanistan'la ilişkilere de yer vermiş ve özetle şöyle demiştir:

*"Yunanistan'la mazinin mirası olarak aramızda mevcut bazı ihtilâfatın tarafeynin gayreti itilâfperveranesiyle hallolunarak münasebetimizin iki komşu devlet arasında câygir olması zaruri olan hâli müsalemeye gireceğini ümit ediyoruz"*¹⁶

¹¹ Görüşmelerle ilgili ayrıntılar ve raporlar için bkz. **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler**, Cilt 1, Kitap 1 (Çev.Seha L. Meray), İstanbul: Yapı Kredi, 1993 (3.bsm), s.325-320

¹² Suat BİLGE, **Büyük Düş: Türk Yunan Siyasi İlişkileri**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000, s.253

¹³ Melek FIRAT, **a.g.e.**, s.335

¹⁴ **Düştur: 3.Tertip, Cilt 14**, s.205-206

¹⁵ Kemal ARI, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.18

¹⁶ Kazım ÖZTÜRK, **a.g.e.**, s.76

Ancak, Fethi Bey'in bu ümitleri 1928 yılının sonlarına kadar gerçekleşemeyecektir. Mübadele konusunda Türkiye ve Yunanistan arasında, özellikle İstanbul'da yerleşmiş Rumlar'ın (Etabli, Etablis ya da Yerleşikler Sorunu) tanımı ve sayısı konusunda çok ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bunun üzerine, iki ülke arasında 1 Aralık 1926'da bir Etabli Anlaşması¹⁷ imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma, uygulamada sorunları çözmeye yetmemiştir. Yunanistan, Mübadele uygulaması sonunda 4.500.000 nüfuslu ülkeye yaklaşık 1.500.000 kişinin daha geleceğini ve ekonomisinin bu göçü kaldırmasının mümkün olmayacağını anladığından, göçü engellemek için ilk olarak İstanbul'da yaşayan Rumlar'ı yerleşik gibi saydırmaya çalışmıştır.¹⁸ Bu sorunu çözmek için başvurulmuş Milletler Cemiyeti'nin, 1925 Şubatı'nda konuya çözüm getiremeyeceğini açıklaması üzerine¹⁹ Yunanistan, bu kez Batı Trakya'da bulunan Türkler'in mallarını ellerinden alarak göç eden Rumlar'a vermiştir.²⁰ Hatta, Türklerin zorla evlerinden çıkartıldığı, mallarının yağma ve mezarlarını tahrip edildiği ve bu zulümlerden kurtulmak için Türklerin dağa kaçtıkları ile ilgili haberler duyulmuştur. Yunanistan'ın bu davranışı, iki ülke arasında yeni ve ciddi bir gerilime yol açmıştır.

Türk-Yunan ilişkilerinde Lozan sonrası bu gerilimli dönem yaşanırken, aynı dönemde Yunanistan'ın iç politikası istikrarlı da değildir. Bu dönemde Yunanistan'da askerlerle sivil yöneticiler, kralcılarla cumhuriyetçiler arasındaki çekişme güçlü bir iktidarın kurulmasını engellemiştir. Darbeler ve karşı-darbeler birbirini izlemiş, sürekli rejim değişikliği yaşanmıştır. 16 Aralık 1923'te yapılan ve kralcıların katılmadığı seçimlerde farklı partilerden olsalar da Cumhuriyetçilerin mecliste çoğunluğu kazanmalarından sonra, Kralcıların planladığı darbe girişimi bastırılmış, Kral sınırdışı edilmiştir. Ocak ayında, General Pangalos'un desteklediği Venizelos Hükümeti kurulmuş, ancak Kralcı Tsaldaris'in güçlü muhalefeti sonucunda Venizelos, sağlık nedenlerini ileri sürerek istifa etmek zorunda kalmış ve ülkeyi terk ederek Fransa'ya gitmiştir. Böylece, Yunanistan'da ordu denetiminde hükümetler dönemi başlamıştır. Ordunun desteği ile 25 Mart 1924'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yeni rejim iç çekişmeleri sona erdiremeyince, siyasal karışıklıklar Pangalos'un

¹⁷ İsmail SOYSAL, a.g.e., s.659

¹⁸ Georges CASTELLAN, **Balkanların Tarihi: 14-20.Yüzyıl**, (Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s.440

¹⁹ Milletler Cemiyeti, konuyu La Haye Daimi Adalet Divanı'na taşımış, Adalet Divanı ise konuyla ilgili görüşünü 21 Şubat 1925 tarihinde bildirmiştir. Ancak, bu görüş taraflar arasındaki soruna çözüm getirmemiştir. La Haye Daimi Adalet Divanı'nın konuyla ilgili görüşü için bkz. Mehmet GÖNLÜBOL, Cem. SAR, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası: 1919-1938**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, s.57

²⁰ **T.C. Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk 10 Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934)**, Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, s.194

darbesine neden olmuştur. Pangalos Rejimi, siyasal ve ekonomik sıkıntıları sona erdiremediği gibi aşırı baskı politikası da uygulayınca ömrü 7 ayla sınırlı kalmış ve aynı yıl yapılan genel seçimler koalisyonlar dönemini başlatmıştır. Siyasal istikrarsızlık, 1928'de Venizelos'un ülkesine dönüp iktidarı ele almasıyla son bulmuştur.²¹

Bu süreç içerisinde, mübadele şle başlayan göç dalgası Yunanistan'ın nüfus yapısını da bozmuştur. Lozan'dan sonra Türkiye'den Yunanistan'a göç edenlerin sayısı 1.100.000'e ulaşmıştır. Yalnızca Atina'nın nüfusu, 1920 ve 1928 yılları arasında iki katına çıkmıştır. Yunanistan'ın toplam nüfusu ise 1928 yılında 6.200.000'e ulaşmıştır. Bu göçler, ciddi konut ve işsizlik sorunlarına neden olmuştur. Ortaya çıkan durum, Yunanistan ekonomisini çöküntünün eşğine getirmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki hukukî meseleler, 1929 yılına doğru yakın bir savaş tehlikesini göstermeye başlamış ve her iki ülke de deniz kuvvetlerini takviye etmiştir. Gerekli olursa askeri güç kullanılması bile gündeme alınmıştır. Ancak, Venizelos'un Yunanistan'ın savaş sonrası taraf olduğu anlaşmalara sadık kalacağı ve Türkiye'nin barışsever bir devlet olduğunu söylemesi, Yunanistan'ın uyuşmaz ve saldırgan siyasetinin bir anda değişmesini sağlamıştır.²² Başvekil İsmet Paşa da, 1929 yılında Meclis'teki konuşmasında "(...) *Ancak bugün Yunanistan'ı idare eden zatın iyi münasebat kurmak arzusunda samimi olduğunu zannetmekteyim*"²³ diyerek Venizelos yönetimindeki Yunanistan'la Türkiye arasındaki ilişkilerin iyi yönde gelişeceğinden umutlu olduğunu ifade etmiştir.

Gönlübol'a göre, Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmeye ve yakınlaşmaya başlamasında, İtalya'nın Akdeniz bölgesinde Türkiye ve Yunanistan'ı da içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurma çabasının da büyük etkisi vardır.²⁴ Bununla birlikte, şüphesiz 1930 yılında Türk-Yunan ilişkilerinin yakınlaşma göstermesinde, Bulgaristan'ın Balkanlar'daki tutumu etkili olmuştur. Bulgaristan, bu dönemde Balkanlar'da değişimci-revizyonist bir tutum içine girmiş, Yunanistan ile Makedonya ve Batı Trakya sorununu gündeme getirmiştir. Bulgaristan'ın bu yıllarda "*Büyük Bulgaristan*" düşüncesiyle dış politika geliştirmesi, Yunanistan'ı Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Türk-Yunan yakınlaşması, Venizelos'un başbakan olarak Ekim 1930'da Türkiye'ye gelmesiyle hız kazanmıştır. Venizelos'un Türkiye'ye

²¹ Melek FIRAT, a.g.e., s.343

²² Mehmet GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1969, s.70

²³ Kazım ÖZTÜRK, a.g.e., s.118

²⁴ Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s.66

gelmesinden önce de, 10 Haziran 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nden doğan sorunların çözümüne ilişkin bir sözleşme imzalanmıştır.²⁵ Bu sözleşme ile doğum tarihi ve yeri ne olursa olsun tüm Rumlar ve Türkler “*Etabli*” kapsamı içine alınmıştır.

Venezelos'un 27-31 Ekim 1930 tarihlerindeki Türkiye ziyareti sırasında, iki devlet arasında 30 Ekim 1930 tarihinde bir “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması” imzalanmıştır.²⁶

Bu anlaşmanın birinci maddesi ile taraflar birbirlerine karşı yöneltilmiş hiçbir siyasi ve iktisadi anlaşmaya ya da tertibe katılmamayı kabul etmişlerdir.

İkinci madde ile taraflardan birisi, bir ve ya birkaç devletin saldırısına uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktır.

Üçüncü maddeye göre ise, taraflar aralarındaki sorunları mutlaka diplomasi yoluyla çözecek, bu yolla çözüm sağlanamazsa yargı ve hakeme başvuracaklardır.

Bu anlaşmaya, daha sonra deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması ile ilgili bir protokol de eklenmiştir.²⁷

Ayrıca, 30 Ekim 1930 tarihli anlaşma, Türkiye ile Yunanistan arasındaki “*Etablis*” sorununa çözüm getirmiş olması açısından da önemlidir.²⁸

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin başka bir önemli adımı da, 14 Eylül 1933'de Ankara'da imzalanan *Türkiye ile Yunanistan Arasında Samimî Anlaşma Misakı Yasası*, ya da *Samimi Anlaşma Belgesi* ile atılmıştır.²⁹ Bu anlaşma ile Türk-Yunan sınırının değişmezliği kabul edilmiştir. 14 Eylül 1933 tarihi, Türk-Yunan ilişkilerinde büyük bir yakınlaşma sağlarken, Türkiye'nin Bulgaristan'la olan ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Çünkü, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan bu anlaşma ile, Bulgaristan'ın Trakya'dan Ege'ye inme şansı kalmamıştır. Bu durum, Bulgaristan Hükümeti tarafından Türkiye'nin “*düşmanca bir tavır*” olarak değerlendirilmiştir.³⁰

²⁵ **Düstur, 3. Tertip, Cilt 11**, s.1940-1966

²⁶ **Düstur, 3. Tertip, Cilt 12**, s.29-43

²⁷ Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, Ankara: İş Bankası, 1987, s.326

²⁸ Murat HATİPOĞLU, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan: 1923-1954**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s.136

²⁹ **Düstur, 3. Tertip, Cilt 15**, s.195

³⁰ Mustafa TÜRKEŞ, “*The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-1934*”, **Middle Eastern Studies**, vol.30, no.1, 1994, s.131

14 Eylül 1933 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Samimi Anlaşma Belgesi, Türk-Yunan ilişkilerinin sağlam temeller üzerinde yükseldiğini ve bu dönemde Venizelos'un değil, Tsaldaris'in başbakan olması da, iyi ilişkilerin yalnızca bireylere bağlı olmadığını göstermiştir.

14 Eylül tarihli anlaşmanın imzalanmasında, iki ülkenin coğrafi konumlarının da etkisi büyük olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu anlaşmayla Yunanistan Trakya sınırını bir Bulgar saldırısına karşı garanti altına alınmıştır. Türkiye ise, anlaşma ile öncelikle Trakya bölgesini garanti altına almış, ayrıca Balkanlar üzerinden gelebilecek bir saldırıya karşı da güvence sağlamıştır.³¹

Aynı yıllarda, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin güçlenmekte olduğunu gösteren başka bir gelişme de, Venizelos'un 12 Ocak 1934'de Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesi olmuştur.

Bulgaristan'la ilişkiler

Türk-Bulgar ilişkileri, Balkan Savaşları'ndan sonra normale dönmüş ve I.Dünya Savaşı sırasında iki taraf aynı ittifak içerisinde yer almıştır.³² Milli Mücadele sırasında da Bulgaristan, Ankara Hükümeti'nin Sofya'da bir temsilcilik bulundurmasına izin vermiştir.

Milli Mücadele'nin sona ermesinden sonra da iki ülke arasındaki yakınlaşma devam etmiş ve iki ülke arasında 18 Ekim 1925'de bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.³³ 6 Mart 1929 tarihinde de, Türkiye ve Bulgaristan arasında *Türk-Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması* yapılmıştır.³⁴ Başvekil İsmet Paşa, 9 Kasım 1929'da Meclis'te yaptığı konuşmasında Bulgaristan ile ilgili olarak "*Bulgaristan ile münasebatımız iyi hissiyat ile meşbudur. Komşu memleketin inkişaf ve saadeti bizim samimi dileğimizdir*"³⁵ diyerek, bu dönemde Bulgaristan ile ilişkilerin gelişiminden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

1931 yılında, Bulgaristan Başbakanı Muşanov Ankara'yı ziyaret etmiş³⁶; 20 Eylül 1933'de de Başbakan İsmet İnönü ve Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sofya'da temaslarda bulunmuşlardır. Bu görüşmeler sonucunda, iki ülke arasında 6 Mart 1929'da

³¹ a.g.m., s.130

³² Aptülâhat AKŞİN, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.245

³³ *Düştur*, 3.Tertip, Cilt 7, s.1376-1377; İsmail SOYSAL, a.g.e., s.255-263

³⁴ *Düştur*, 3. Tertip, Cilt 10, s.1439-1456

³⁵ Kazım ÖZTÜRK, a.g.e., s.118

³⁶ Ahmet Şükrü ESMER, *Siyasi Tarih: 1919-1939*, Ankara: SBF Yayınları, 1953, s.212

yapılan Türk-Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması 5 yıl daha uzatılmıştır. Ayrıca, Bulgaristan ile 21 Aralık 1933'te Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.³⁷

Türkiye ile Yunanistan'ın 1933'de imzaladığı Samimi Anlaşma Belgesi'nin Bulgaristan'da meydana getirdiği olumsuz hava, 1934'de etkilerini göstermeye başlamıştır. 1934 yılında, Sofya'da "Trakya Komitesi" adı verilen bir kuruluşun "*Dünya durdukça ve Bulgaristan yaşadıkça Trakya üzerindeki Bulgar iddiaları devam edecektir*" ifadesini taşıyan bir beyanname yayınlamasıyla iki devlet arasındaki ilişkiler gerilmiştir.³⁸

Türkiye ve Bulgaristan, Balkan Paketi'nin kurulacağı önemli döneme bu gerginlik içerisinde girmişlerdir. 1935'de yaptığı darbe ile yönetime gelen Çar Boris'in diktatörlüğüyle yönetilen ve dış politikada Almanya yanlısı bir politikaya yönelen Bulgaristan,³⁹ Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen Balkan Paketi'ne girmeyi kabul etmeyecektir.

Romanya'yla ilişkiler

Bu dönemde, Türkiye'nin diplomatik ilişki içerisinde olduğu bir diğer Balkan ülkesi de Romanya'dır. İki ülke arasında herhangi bir azınlık ve sınır sorununun olmaması ilişkilerin olumlu gelişmesini sağlamıştır. Lozan Antlaşması sonrası Türk-Romen ilişkilerinde herhangi bir sorunun yaşanmamış olması, Balkanlar'daki istikrar açısından da olumlu olmuştur. Nitekim, Başvekil Fethi Bey de Hükümet programında, Romanya'yla sürmekte olan iyi ilişkilerin ve dostluğun memnuniyetle karşılandığını belirtmiştir.⁴⁰ Romanya, 1. Dünya Savaşı'ndan geniş topraklara sahip bir ülke olarak çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, kuzeybatıda Macaristan'ın, güneyde ise Bulgaristan'ın toprak talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Romanya'yı statükocu ülkeler arasında yer almaya itmiştir. Bunun sonucu olarak Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya ile "*Küçük Antant*" ı (Little Entente) oluşturmuştur.

Türkiye ve Romanya arasında, 11 Haziran 1929 tarihinde Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi imzalanmıştır.⁴¹ Bunu, 18 Eylül 1930'da Mezarlıkların Korunması ile ilgili anlaşmanın imzalanması izlemiştir.⁴²

³⁷ **Düştur, 3.Tertip, Cilt 15**, s.117-119

³⁸ Aptülaha AKŞİN, **a.g.e.**, s.247

³⁹ Sina AKŞİN-Melek FIRAT "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar**, (Editör: İsmail SOYSAL), İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV), 1993, s.114-115

⁴⁰ Kazım ÖZTÜRK, **a.g.e.**, s.76

⁴¹ **Düştur, 3.Tertip, Cilt 11**, s.1396-1436

⁴² **Düştur, 3.Tertip, Cilt 12**, s.119-123

25 Mayıs 1931 tarihinde de, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Bakanlar Kurulu Karanamesi'yle Bükreş'e birinci sınıf elçi olarak atanmıştır. Tanrıöver, bu görevini 1944 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür.

Aptülahat Akşin'e göre, 1930'lu yıllarda Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkileri etkileyen unsurlar;

- Balkan Birliği,
- Karadeniz Güvenliği,
- Boğazlar Meselesi,
- Küçük Antant,
- Sovyetler Birliği-Romanya İlişkileri,
- Revizyonculuk'tur.⁴³

Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu, 14 Haziran 1933'te Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul'dan sonra Ankara'ya geçen Titulescu, 17 Ekim 1933'te, *Türkiye-Romanya Adem-i Tecavüz ve Dostluk Misakı'nı* imzalamıştır.⁴⁴ Bu anlaşma ile taraflar; temel olarak iki ülke arasında “sonsuz ve güçlü bir barışın” kurulacağı, iki ülkenin birbirine karşı savaş ve saldırıda bulunmayacağı ve taraflar arasında olabilecek anlaşmazlıkların da barış yoluyla çözüleceği konusunda karşılıklı güvence vermişlerdir.

Ekim 1933'te Romanya Başbakanı da Türkiye'yi ayrıca ziyaret etmiştir.

1934 yılında kurulacak olan Balkan Paktı'na yaklaşıırken, Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilerde herhangi bir sorun yoktur. Zaten Romanya, kurulacak olan Balkan Paktı'nda yerini alacaktır.

Yugoslavya'yla ilişkiler

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1921'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, daha sonra Yugoslavya Krallığı adını almıştır. Bu krallık ile Türkiye arasında, 1. Dünya Savaşı'nda karşı saflarda olmaktan kaynaklanan düşmanca bir durum söz konusu olmuştur. Ayrıca bu ülke, Lozan Antlaşması'nı da imzalamamıştır. Dolayısıyla, 1925 yılında halen Türkiye ve Yugoslavya arasındaki savaş durumu devam etmektedir.

⁴³ Aptülahat Akşin, a.g.e., s.239

⁴⁴ **Düştur**, 3.Tertip, Cilt 15, s.189-195

Türkiye-Yugoslavya arasındaki bu savaş durumu ve gerginliğe, 28 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Dostluk Anlaşması ile son verilmiştir.⁴⁵ Bu anlaşma ile karşılıklı konsolosluk, ticaret, yargı gibi konulardaki anlaşmazlıklar giderilmiştir. Bunlarla birlikte, 1932'den sonra iki devlet arasında karşılıklı olarak para, yargı, ticaret, denizcilik gibi konularda da anlaşmalar imzalanmıştır.

1933 yılında ise, Yugoslavya Kralı Aleksandr, Varna'da Bulgaristan Kralı Boris ile görüştüğten sonra 4 Ekim 1933'te Türkiye'ye gelmiş ve Atatürk'le görüşmeler yapmıştır. Bu ziyarete karşılık olarak, Kasım 1933'de Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Belgrad'ı ziyaret ederek 27 Kasım 1933 tarihinde *Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tasviye, Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması*'ni imzalamıştır.⁴⁶

Türkiye ve Yugoslavya arasındaki ilişkilerin bu şekilde olumlu gelişmesinde, her iki devletin de Balkanlar'da statükonun korunmasını istemelerinin ve iki devletin sınır komşusu olmamasının önemli etkisi olmuştur.⁴⁷ Ayrıca, Yugoslavya'da hiç dinmeyen Sırp-Hırvat etnik gerginliği güvenlik sorunlarına neden olduğu gibi siyasal istikrarın sağlanmasına da engel olmuştur. Bununla birlikte, İtalya ve Almanya'nın güçlenmesi de karışık durumdaki Yugoslavya için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Tüm bu nedenler, Kral Aleksandr'ı Romanya, Yunanistan ve Türkiye ile birlikte Balkan Pakti'ni imzalamaya itecektir. Aleksandr, pakti imzaladıktan kısa bir süre sonra, Ekim 1934'de Hırvat radikallerin düzenlediği bir suikast ile öldürülmüştür.⁴⁸

Arnavutluk'la ilişkiler

I.Dünya Savaşı sonunda, Türkiye ve Arnavutluk benzer kaderler yaşamış ve iki ülkenin de toprakları işgal altına girmiştir. Hem Türkler'le Arnavutlar'ın asırlarca birlikte yaşamış olmaları, hem de I.Dünya Savaşı sonunda iki ülke için tehditlerin ortak olması, Türkiye ve Arnavutluk'u 1920'ler ve 30'larda birbirine yakınlaştırmıştır.

Bu yakınlaşma, 15 Aralık 1923'de ilk diplomatik sonucunu vermiş, iki devlet arasında *Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması* imzalanmış ve *“İkâmet ve Tâbiyet Sözleşmesi”* düzenlenmiştir.⁴⁹ Böylece, iki genç devlet arasında diplomatik ilişkiler başlamıştır.

⁴⁵ **Düstur, 3.Tertip, Cilt 7, s.162-163**

⁴⁶ **Düstur, 3.Tertip, Cilt 15, s.199-207**

⁴⁷ Aptülahat AKŞİN, **a.g.e.**, s.241

⁴⁸ Sina AKŞİN-Melek FIRAT, **a.g.e.**, s.104

⁴⁹ **Düstur, 3.Tertip, Cilt 6, s.203-218**

1925 yılında kurulmuş olan genç Arnavutluk Cumhuriyeti ile yakın diplomatik ilişkiler, 1928 yılına kadar sürmüştür. Ancak, 1928 yılının 1 Eylül'ünde, Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'nun krallığını ilan etmesi ile ilişkiler gerilmiş, kopma noktasına gelmiştir. Cumhuriyet konusunda çok hassas olan Atatürk, Zogu'nun bu hareketine sert bir tepki göstermiş ve 3 Ekim 1928 tarihinde Türkiye'nin Tiran Elçisi Tahir Lütfi Bey'i geri çekmiştir. Mustafa Kemal'in, tepki olarak yalnızca Tiran'daki büyükelçisini geri çekmiş olması, diplomatik ilişkileri tamamen dondurmak yerine doğrudan Zogu'ya bir tepki göstermek istemesinden kaynaklanmıştır. Ancak Zogu, buna karşılık olarak yalnızca Ankara'daki büyükelçisini geri çekmekle kalmamıştır. Ekonomik yetersizlikleri bahane ederek Arnavutluk Büyükelçiliği'ni ve daha sonra Ankara'daki konsoloslugu da kapatmıştır. Hatta, Türkiye'deki Arnavut vatandaşların hakları ve çıkarlarının korunmasını resmi olarak İtalyan Hükümeti'ne emanet etmiştir. Böylece, Türkiye'deki Arnavut vatandaşların durumları Ankara'daki İtalyan konsolosluk görevlilerinin elinde kalmıştır.⁵⁰

Türkiye ile Arnavutluk arasındaki bu gerginlik yaklaşık 3 yıl sürmüştür. 20 Ekim 1931'de toplanan II.Balkan Konferansı'nda iki ülke arasında yeniden başlayan temaslara birlikte gergin dönem aşılmıştır.⁵¹ 14 Mayıs 1933 tarihinde, Arnavutluk'un Ankara'ya atadığı yeni elçisi Cevat Leskoviki Atatürk'e güven mektubunu sunmuştur. Atatürk de kabul sırasında söylediği sıcak sözlerle Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinin iyileşmesi yönündeki isteğini ifade etmiştir. Böylece, Balkan Pakti'nin oluşturulacağı 1934 yılına yaklaşılırken Türkiye-Arnavutluk ilişkileri tekrar iyileşmeye başlamıştır. Ancak, bu iyileşmeye rağmen Arnavutluk, Balkan Pakti'na katılacak ülkeler arasında yer almayacaktır.

BALKAN KONFERANSLARI ve BALKAN PAKTI'NIN İMZALANMASI

1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde, Türkiye'nin hemen hemen bütün Balkan devletleriyle ilişkileri düzelmiş, Balkanlar'da bir işbirliği kurulması için uygun ortam oluşmuştur. Üstelik, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na karşı yapılan varlık mücadelesi de Balkan Devletleri'ni işbirliğine zorlamaya başlamıştır.⁵²

⁵⁰ Gazmend SHPUZA, "Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri", **Atatürk Yolu**, Cilt 2, Sayı 6, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990, s.339-340

⁵¹ Gazmend SHPUZA, "1928-1930 Yıllarında Arnavut-Türk İlişkileri", **Atatürk Yolu**, Cilt 5, Sayı 19, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997, s.312

⁵² Dilek BARLAS, "Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean, Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in the 1930's", **Journal of Contemporary History**, vol.40, no.3, 2005, s.444

Ayrıca, Locarno ve Küçük Antant örnekleri, Avrupa devletlerinin revizyonist ve anti-revizyonist siyaset çevresinde gruplaşmalarına neden olmuştur. Balkan devletleri de, bu yüzden ayrı bir ittifak oluşturma gereğini duymuşlardır.

Balkanlar'da bir işbirliği fikri, ilk kez Türk yetkililer tarafından ortaya atılmıştır. 1926 yılında, Bükreş'teki Türk Elçiliği'nde görevli Ragıp Baydur, Romanya Dışişleri Bakanı Duca'ya altı Balkan ülkesini içeren bir Balkan paktının oluşturulmasını önermiştir. Onu takip eden yıl, Tefrik Rüştü Aras “*Balkanlar Balkan halklarına aittir*” sloganından hareketle bir Balkan paktının kurulması fikrini savunmuştur. 1928 yılında Yunanistan'da iktidara gelen Venizelos da, Türkiye'nin Balkanlar'daki işbirliği önerilerine sıcak bakmıştır.⁵³ Bununla birlikte, Balkan Birliği'nin nazarî öncülüğünü, Cenevre'de toplanan Milletlerarası Barış Bürosu yapmıştır. Bu büronun 6-10 Ekim 1929 tarihinde Atina'da düzenlediği Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan'ın eski başbakanı Papanastasiou, bir Balkan Birliği kurulmasını teklif etmiştir.⁵⁴ Bunun üzerine, Balkan devletleri arasında gayriresmi bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. Bu konferans, Balkan Paktı'na gidecek olan 4 konferanslı sürecin ilki olacaktır.

Birinci Balkan Konferansı, 6-10 Ekim 1930 tarihlerinde Atina'da; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk'un katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.⁵⁵ Bu konferansta, Balkan devletleri arasında iktisadi, toplumsal, siyasi ve kültürel yakınlaşmayı sağlayacak daimi bir teşkilât kurulması, Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları seviyesinde bir toplantı yapılması, bir Balkan Paktı hazırlanması ve pakt içerisinde savaşın yasaklanarak sorunların barış yoluyla çözülmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶

İkinci Balkan Konferansı, İstanbul'da toplanmıştır. Konferans için Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları uygun bulunmuştur. Açılış toplantısının Dolmabahçe Sarayı'nda, kalan toplantıların ise Yıldız Sarayı'nda yapılması planlanmıştır.⁵⁷ Toplantıların yapılacağı saraylarda ayrıntılı hazırlıklar yapılmıştır. Yıldız Sarayı'nın merasim salonuna telefon konulması kararlaştırılmıştır.⁵⁸

⁵³ Dilek BARLAS, , “Türkiye'nin 1930'lardaki...”, s.361-362

⁵⁴ Mustafa TÜRKEŞ, a.g.m., s.132; Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SAR, a.g.e., 96; Murat HATİPOĞLU, a.g.e., s.160

⁵⁵ İsmail SOYSAL, a.g.e., s.661

⁵⁶ Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s.104

⁵⁷ *Cumhuriyet*, sayı 2645, 15 Eylül 1931

⁵⁸ *Cumhuriyet*, sayı 2652, 24 Eylül 1931

Yoğun hazırlıklar 15 gün sürmüş, sonunda saraylar konferansa hazır duruma getirilmiştir.⁵⁹

20-26 Ekim 1931 tarihlerinde gerçekleşen konferansta, Balkan devletlerini ilgilendiren esas sorunlar ele alınmıştır. Ancak, Avrupa’da gittikçe yoğunlaşan revizyonist ve anti-revizyonist tutumların Balkan devletleri arasında olumsuz etkilere neden olması, Atatürk’ün çok istediği Balkan işbirliğinin oluşmasına ve Balkan Paktı’nın hazırlanmasına engel olmuştur.

Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932’de Bükreş’te toplanmıştır. Bulgaristan’ın azınlık meselesini kendi istediği şekilde çözmemesi üzerine konferansı terk etmesi⁶⁰ ile Balkan Paktı’nın imzalanması girişimi yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, konferansta kalan diğer üyeler arasında iktisadi ve toplumsal konularda çalışılarak Balkan devletleri arasında bir gümrük birliği kurulması konusu görüşülmüştür. Ayrıca Balkan Paktı konusunda genel bir görüş birliği de oluşmuştur.

Dördüncü Balkan Konferansı toplanmadan önce, 29 Ekim 1933 günü Selanik’te Atatürk’ün doğduğu eve Yunan Hükümeti tarafından *“Türk milletinin büyük inkılâpçısı ve Balkan Birliği’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal bu evde dünyaya gelmiştir”* ifadelerinin yazılı olduğu bir levha asılmıştır. Bu olumlu gelişmelerle birlikte, Dördüncü ve son Balkan Konferansı, 5-11 Kasım 1933 tarihlerinde Selanik’te toplanmıştır. Konferans’ta Bulgaristan’ı revizyonist politikalarından vazgeçirerek pakta katma çabaları sonuçsuz kalmış ve Balkan Paktı yine oluşturulamamıştır.

Sonunda, Şubat 1934’te Balkan devletleri Belgrad’da toplanmış ve bir pakt oluşturulması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Paktı, 9 Şubat 1934 tarihinde Atina’da imzalanmıştır.⁶¹

Arnavutluk ise Balkan Paktı’nda yer almamıştır. Arnavutluk’un 1926’dan beri askeri ve ekonomik olarak İtalya’nın etkisi altında bulunmasının pakta katılmamasında büyük etkisi olmuştur. Ayrıca, Arnavutluk’un coğrafi açıdan Türkiye ve Romanya’ya uzak oluşu da başka bir etkidir.⁶²

⁵⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, sayı 3683, 1 Teşrinievvel 1931

⁶⁰ Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SAR, **a.g.e.**, s.97

⁶¹ **Düştur**, 3.Tertip, Cilt 15, s.185-186

⁶² Mustafa TÜRKEŞ, *a.g.m.*, s.133

Bulgaristan'ın Balkan Paketi'na katılmaması konusunda ise en temel neden, statükoyu korumak istememiş olmasıdır. Batı Trakya konusundaki talepleri nedeniyle statükonun korunması, Bulgaristan'ın çıkarlarına uymamıştır.⁶³

Pakt'ın birinci maddesi ile Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya kendilerine ait tüm Balkan sınırlarını güvence altına almışlardır.

İkinci maddeye göre, Balkan devletleri herhangi sorunla ilgili olarak birbirleriyle görüşmeyi, anlaşmaya girmemiş olan diğer Balkan devletlerine karşı birbirlerinden habersiz girişimde bulunmamayı ve sorumluluk almamayı kabul etmişlerdir.

Üçüncü maddeye göre ise anlaşma hemen yürürlüğe girecek ve diğer Balkan devletlerine de açık olacaktır.

Balkan Paketi'nin imzalanmasına dünya devletlerinden çeşitli tepkiler gelmiştir.

İngiltere, paktın imzalanmasını olumsuz karşılamıştır. Paktın imzalanmasından 1 gün sonra, İngiltere'nin Atina temsilcisi Waterlow, Yunan basınına bir açıklama yaparak paktta Bulgaristan'ın yer almamış olmasını eleştirmiştir. Waterlow, paktın Bulgaristan olmadan yeterince güçlü olmayacağını belirtmiştir. Ancak, İngiltere'nin paktta olumsuz yaklaşmasının asıl nedeni, Balkan devletlerinin herbiri üzerinde ayrı ayrı oluşturmak istediği diplomatik etkinin azalacağından endişe etmiş olmasıdır.⁶⁴

Bekleneceği gibi, İtalya paktın imzalanmasından rahatsız olmuştur.

Paktı imzalayan ülkelerde ise, Yunanistan dışında tepkiler olumlu olmuştur. Yunanistan'da muhalefette bulunan Venizelos, paktın imzalanmasının Yunanistan ile İtalya arasında sorun yaratabileceğini ifade etmiştir. Venizelos, bu düşüncelerini Sovyetler, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin Atina temsilcilerine de iletmiştir. Ayrıca, 22 Şubat 1934'de Başbakan İsmet İnönü'ye de bir mektup göndererek, Balkan Paketi'yla ilgili rahatsızlığını belirtmiştir. İsmet İnönü ise, Venizelos'a 6 Mart'ta gönderdiği cevapta, paktın yalnızca Balkan devletleri arasında imzalanmış ve Balkanlar'la ilgili olduğundan İtalya'nın tepkisini çekmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁵

---

⁶³ a.g.m., s.134

⁶⁴ a.g.m., s.137

⁶⁵ a.g.m., s.138

BALKAN PAKTI SONRASI TÜRKİYE-BALKAN DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

Yunanistan'la İlişkiler

Yunanistan'ın Balkan Pakti'na katılmasından sonra, Türk-Yunan ilişkileri daha çok Balkan Pakti üzerinden devam etmiştir. Balkan Pakti'nin kurulmasından, Atatürk'ün vefatına kadar geçen dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan tek ikili anlaşma, 27 Nisan 1938 tarihinde, 14 Eylül 1933 tarihli antlaşmaya ek olarak imzalanmıştır.⁶⁶

1934 yılından itibaren Yunanistan'da siyasi düzen yeniden bozulmaya başlamıştır. Sol parti ve örgütlerin ayaklanmalarının artması üzerine Başbakan Tsaldaris diktatörlüğünü ilan etmiştir. Ancak Tsaldaris, 1935 yılında ordu tarafından istifaya zorlanmıştır. 1936 yılında Metaxas başbakanlığa getirilmiştir. Metaxas da aynı yıl diktatörlüğünü ilan etmiş ve böylece Yunanistan diktatörlükle yönetilmeye başlanmıştır.⁶⁷

Yunanistan Başbakanı Yoannis Metaxas, 1937 Ekiminde Türkiye'yi ziyaret etmiş, Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştür.

Yunanistan'daki bu gelişmeler yanında, Türk-Yunan ilişkileri II.Dünya Savaşı'na kadar aynı çizgide devam etmiştir. Yunanistan, II. Dünya Savaşı sırasında, 6 Nisan 1941'de Nazi Almanyası'nın saldırısına uğramış ve 31 Mayıs 1941'de işgal edilmiştir.

Bulgaristan'la ilişkiler

Yukarıda, Balkan Antantı'na gidilirken Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin gergin olduğu ve Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na katılmayı kabul etmediği belirtilmişti. Bulgaristan'da 1935 yılında darbe ile diktatörlük yönetimi kurulmuştur. Bu diktatörlük yönetiminin Bulgaristan'da yaşamakta olan Türkler'e baskı uygulaması da, Türk-Bulgar ilişkilerine yeni sorunlar eklemiştir.

İki ülke arasındaki bu gerginlik, yaklaşık 2 yıl daha sürmüştür. 20 Nisan 1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras Sofya'yı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretle birlikte, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri yeniden bir iyileşme sürecine girmiştir.⁶⁸ Bu iyileşme süreci, 1938 Mayısı'nda Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın Bulgaristan'ı ziyaretiyle devam etmiş ve bu girişimler sonucunda, 31 Temmuz 1938'de Bulgaristan ile Balkan Konseyi arasında Selanik Antlaşması

⁶⁶ **Düştür**, 3.Tertip, Cilt 19, s.443-444; İsmail SOYSAL, **a.g.e.**, s.588-591

⁶⁷ Sina AKŞİN-Melek FIRAT, **a.g.e.**, s.117-118

⁶⁸ Aptülaha AKŞİN, **a.g.e.**, s.248-250

imzalanmıştır.⁶⁹ Bu antlaşma ile Türkiye-Bulgaristan sınırındaki silâhsızlandırılmış bölge kaldırılmıştır.

Romanya'yla ilişkiler

1923 yılından 1934 Balkan Paketi'na kadar geçen sürede Türkiye ile Romanya arasında iyi ilişkiler kurulmuş ve Romanya Balkan Paketi'ndeki yerini almıştır.

1934'den sonra da Türkiye ve Romanya arasındaki bu iyi ilişkiler devam etmiştir. 5 Ekim 1935 tarihinde Köstence Limanı'ndan transit yararlanmak için bir protokol; 4 Eylül 1936'da da Dobruca Türkleri'nin göçlerini düzenlemek için bir sözleşme⁷⁰ imzalanmıştır.

Türkiye ile Romanya arasındaki iyi ilişkiler, Montreux Konferansı'na da yansımış ve Romanya Delegasyonu konferansta Türk tezlerini desteklemiştir.

1936 yılında Romanya'da Titulescu'nun görevden uzaklaştırılması, iki ülke arasındaki ilişkileri bozmamış ve 1937 yılında Romanya'nın yeni Dışişleri Bakanı Victor Antonescu'nun Ankara'ya yaptığı ziyaret Atatürk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Yine 1937 yılının Mayıs ayında, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras Bükreş'i ziyaret etmiştir. Buna karşılık olarak, Romanya Kralı Carol da İstanbul'a gelmiştir.⁷¹

Dışişleri Bakanı Titulescu'nun 1936'da görevden alınmasıyla birlikte Romanya'nın Almanya'ya yaklaşmasına⁷² ve Balkan Antantı'yla ilişkilerinin zayıflamasına⁷³ karşın, Balkanlar'ı da kısa sürede içine alacak olan II.Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ve Romanya arasındaki ikili ilişkiler dostça devam etmiştir.

Yugoslavya'yla ilişkiler

1923 yılından Balkan Paketi'na kadar Türkiye ile Yugoslavya arasında kurulmuş olan iyi ilişkiler, Yugoslavya'nın Balkan Paketi'na katılmasıyla daha da güçlenmiştir.

İki ülke arasındaki iyi ilişkiler, Balkan Paketi'ndan sonra da devam etmiştir. Türkiye ve Yugoslavya arasında 6 Haziran 1934 tarihinde "Suçluların İadesi Mukavelesnamesi"

⁶⁹ a.g.e., s.249

⁷⁰ **Düştur**, 3.Tertip, Cilt 18, s.74-79

⁷¹ a.g.e., s.240

⁷² Tefik Rüşti Aras'ın konuyla ilgili değerlendirmeleri için bkz.Tefik Rüşti ARAS, **Görüşlerim**, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, s.46-47

⁷³ Ahmet Şükrü ESMER, a.g.e., s.241

imzalanmıştır.⁷⁴ Bunu, 3 Temmuz 1934’de “Adli, Medeni ve Ticari İlişkilere Dair Mukavelename” imzalanması izlemiştir.⁷⁵

28 Ekim 1936’da Yugoslavya Başbakanı Stiyadinoviç Ankara’yı ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmelerde, iki ülke arasında samimi işbirliği siyasetinin sürdürülmesi üzerinde durulmuştur.⁷⁶

12 Nisan 1937’de ise, Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Belgrad’ı ziyaret etmişlerdir.

Türkiye ile Yugoslavya arasındaki iyi ilişkiler, II.Dünya Savaşı’yla başlayacak olan yeni sürece kadar bozulmadan devam etmiştir.

Arnavutluk’la ilişkiler

Yukarıda, Türkiye ile Arnavutluk arasındaki ilişkilerin 1931 yılından sonra tekrar iyileşmeye başlamasına rağmen Arnavutluk’un Balkan Paktı’na katılmadığı belirtilmişti. Balkan Paktı’nın imzalanmasından sonra Atatürk, Ruşen Eşref Bey’i Türkiye’nin Tiran elçiliğine atamıştır. Bu görevle Arnavutluk’a giden Ruşen Eşref Bey, güven mektubunu 15 Nisan 1934 tarihinde Kral Zogu’ya sunmuştur. Kral Zogu da kabul sırasında, Arnavutlar’la Türkler arasında asırlardır süren birlikteliğe vurgu yaparak, bu birlikteliğin izlerinin Arnavutlar’ın üzerinden silinmeyeceğini belirtmiş ve Arnavutlar’ın Türkiye’ye “büyük kardeş” gözüyle baktıklarını söylemiştir.

Arnavutluk, Nisan 1939’da İtalya tarafından işgal edilmiş ve Zogu ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu tarihe kadar, Türkiye-Arnavutluk ilişkileri aynı çizgide devam etmiştir.

SONUÇ

24 Temmuz 1923’de dünya devletleri tarafından tanınan yeni Türkiye Devleti, 29 Ekim 1923’de rejimini cumhuriyet olarak tanımlamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak dünya sahnesindeki yerini almıştır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti, kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün prensibi olarak barışı benimsemiş ve dış politikasının temellerini de bu prensip üzerine kurmuştur. İlk yıllarında

⁷⁴ **Düstur, 3.Tertip, Cilt 17**, 2.basım, Ankara: Başvekâlet, 1955, s.139-150

⁷⁵ **Düstur, 3.Tertip, Cilt 17**, s.129-137

⁷⁶ Aptülâhat AKŞİN, **a.g.e.**, s.244

hem barışı korumak hem de güvenliğini ve varlığını devam ettirmek amacını taşıyan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendisiyle yakın tarihi bağları olan Balkan ülkeleriyle de bu temeller üzerine bir diplomasi yürütmeyi hedeflemiştir.

Bu amaçla, Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra Balkan devletleriyle diplomatik ilişkiler başlatılmış; güvenlik, ekonomi ve işbirliği temelli ikili anlaşmalar yapılmıştır. Bu ikili anlaşmalarda, Balkan devletlerinin birbirleriyle olan ilişkileri ve genel olarak Balkanlar'ın içinde bulunduğu politik durum da dikkate alınarak gerçekçi bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır.

1930'lara gelindiğinde, tüm dünyada kendini gösteren ekonomik bunalım ve hergün biraz daha ciddileşen savaş tehlikesi Balkanlar'ı da etkilemiş ve bir işbirliğini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde, İtalya'nın Balkanlar üzerindeki etkisi giderek artmış, Arnavutluk ve Bulgaristan'ı da çekmeye başlamıştır. Bununla birlikte, tüm dünyada ortaya çıkan revizyonist ve anti-revizyonist statükocu eğilimler Balkan devletleri arasında da yayılmaya başlamıştır. İşte tüm bu etkenler, bölgede statükonun devamını amaçlayan Balkan devletleri arasında ekonomik ve siyasi işbirliğini sağlayacak bir Balkan birliğinin kurulmasının yolunu açmıştır. Bu işbirliğinin öncülüğünü de yine büyük oranda Türkiye yapmıştır.

6-10 Ekim 1930'da Atina'da toplanan Birinci Balkan Konferansı, 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanan İkinci Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te toplanan Üçüncü Balkan Konferansı ve 5-11 Kasım 1933'de Selanik'te toplanan Dördüncü Balkan Konferansı'nın ardından; 9 Şubat 1934'de Atina'da; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Paktı imzalanmıştır.

Paktın temel amacı, Balkan devletlerinin revizyonist ve yayılmacı girişimlere karşı kendilerini koruma istekleridir. Pakt, İkinci Dünya Savaşı öncesinde revizyonist-yayılmacı ülkelere karşı, üye ülkeler arasında sınırlı da olsa bir güçbirliği oluşturmuş ve Türkiye'nin uluslararası alandaki prestijini güçlendirmiştir.

Türkiye, Paktın imzalanmasından sonra da birçok sorunun çözümünde diğer Balkan devletleriyle ortak hareket etmeye özen göstermiştir. Ancak, İtalya ve Almanya'nın yayılmacı tutumu Türkiye'nin güvenliği açısından Balkan Paktı dışında bazı girişimlerde bulunmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle, Balkan Paktı kurulduktan bir ay kadar sonra Mussolini'nin "İtalya'nın geleceğinin Afrika ve Asya'da olduğu" şeklindeki açıklamaları ve ertesi yıl

Etiyopya'yı (Habeşistan) işgal etmesi, Türkiye'nin kaygılarını artırmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye, İngiltere ve Fransa ile de yakınlaşmaya başlamıştır.

1935'de İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından; 28 Ekim 1936'da Yugoslavya Başbakanı Stiyadinoviç'in Ankara'yı ziyareti, 12 Nisan 1937'de Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Belgrad'ı ziyaretleri, 1937 ve 1938 yıllarında Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Bulgaristan'ı ziyareti, 1937 yılında Yunanistan Başbakanı Yoannis Metaxas'ın Türkiye'yi ziyareti, yine 1937'de Romanya Dışişleri Bakanı Victor Antonescu'nun Ankara'yı ziyareti ve Tevfik Rüştü Aras'ın Bükreş'i ziyaret etmesi ile devam eden Türkiye-Balkan devletleri ilişkilerinin yanında; Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini de geliştirmeye devam etmiştir.

Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden sonra bu politikasına hız veren Türkiye, İngiltere ile karşılıklı garanti anlaşmasına varmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra da İngiltere ve Fransa ile "Üçlü İttifak"ı imzalamıştır. Bu işbirliği, Türkiye'yi Batı blokuna yakınlaştıran ilk önemli adım olmuştur.⁷⁷

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ülkeleri ile olan bu işbirliği artmış ve yaklaşık 50 yıl sürecek olan Soğuk Savaş döneminde tercihini Batı blokundan yana kullanmıştır.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Düster

- 3.Tertip, Cilt 6
- 3.Tertip, Cilt 7
- 3.Tertip, Cilt 10
- 3.Tertip, Cilt 11
- 3.Tertip, Cilt 12
- 3.Tertip, Cilt 14
- 3.Tertip, Cilt 15
- 3.Tertip, Cilt 17

---

⁷⁷ Dilek BARLAS, a.g.e., s.367

*Gazeteler**

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Makaleler

BARLAS, Dilek, “*Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean, Opportunities and Limits for Middle-Power Activism in the 1930’s*”, **Journal of Contemporary History**, vol.40, no.3, 2005, s.441-464

SHPUZA, Gazmend, “*Atatürk ve Arnavutluk-Türkiye İlişkileri*”, **Atatürk Yolu**, Cilt 2, Sayı 6, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990, s.335-347

SHPUZA, Gazmend, “*1928-1930 Yıllarında Arnavut-Türk İlişkileri*”, **Atatürk Yolu**, Cilt 5, Sayı 19, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1997, s.303-313

TÜRKEŞ, Mustafa, “*The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-1934*”, **Middle Eastern Studies**, vol.30, no.1, 1994, s.123-144

Kitaplar

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991

AKŞİN, Sina-FIRAT, Melek, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar (1919-1939)”, **Balkanlar** (ed. İsmail SOYSAL), İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV), 1993, s.97-127

ARAS, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim**, İstanbul: Semih Lütüfi Kitabevi

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980**, 4.baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1987

BARLAS, Dilek, “Türkiye’nin 1930’lardaki Balkan Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Editör: İsmail SOYSAL), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s.361-373.

BİLGE, Suat, **Büyük Düş: Türk Yunan Siyasi İlişkileri**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000

---

* Gazetelerin tarihleri ve sayıları ilgili yerlerde dipnotlarla belirtilmiştir.

CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi: 14-20.Yüzyıl**, (Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993

ESMER, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih: 1919-1939**, Ankara: SBF Yayınları, 1953

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: 1919-1980** (Editör: Baskın ORAN), 6.baskı, İstanbul: İletişim, 2002, s.325-356.

GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası: 1919-1938**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1990

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1969

HATİPOĞLU, Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan: 1923-1954**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler (Çev.Seha L. Meray), Cilt 1, (I-II), İstanbul: Yapı Kredi, 1993

ÖZTÜRK, Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Ak Yayınları, 1968

SOFUOĞLU, Adnan, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996

SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983

T.C. Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk 10 Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973